

סוגיה לג: "ולקחתם לכם" – משלכם

רקע

בסוגייתנו מקור דין "לכם", דין המוכר לנו מתחילת הפרק. בסוגיה מתחדשות כמה הלכות בגדרי קנין שיש להם השלכות לקיום מצות לולב.
[שים לב: בדין יום טוב ראשון שחל בשבת לא נעסוק כעת, אלא רק בתחילת פרק רביעי.]

מקורות

- א. מא: - מב. "מתני' י"ט הראשון של חג... כגון שהביאו מלשכה שאינן מבוקרין"
ב. רי"ף יט: - כ. "מתני' יו"ט הראשון של חג... ביד עבדו או ביד בנו או ביד שלוחו"
ר"ן ד"ה ויש, ושמעין
רא"ש סי' ל-לא
ג. רמב"ם הל' לולב פ"ח ה"י; הל' לולב פ"ז הכ"ד
ד. שו"ע סי' תרנח סע' א, ג-ט ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ט, יג, טו, כא-כב, כח, לט, מ, מב]

הסבר הסוגיה

"אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון בלולבו של חברו, ושאר ימות החג אדם יוצא ידי חובתו בלולבו של חברו".
[משנה מא:]

חכמים דרשו "לכם" - שלכם, שאדם אינו יוצא בלולבו של חברו אלא אם נתנו לו במתנה. הגמ' והראשונים מגדירים קניינים שונים שניתן לצאת על ידיהם ידי חובת מצות ארבעת המינים:

א. מתנה על מנת להחזיר. הגמ' אומרת שמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, וניתן להקנות לולב במתנה על מנת להחזיר. נחלקו הרא"ש [סי' ל] וקצות החושן [סי' רמא סק"ד] מהי מתנה על מנת להחזיר. קצות החושן סובר שמתנה על מנת להחזיר היא מתנה לזמן, והרא"ש סובר שהיא מתנה לעולם עם תנאי להקנות את המתנה חזרה. קצות החושן סובר שניתן להקנות קנין גוף לזמן, והרא"ש סובר שקנין לזמן הוא קנין פירות, דינו כשאלה, ואין יוצאים בו ידי חובת "לכם".

בדין ההחזרה של המתנה יש נפקא מינה בין הרא"ש לבין קצות החושן. לדעת הרא"ש מקבל המתנה קיבל מתנה עולמית, והוא חייב להקנות את המתנה לבעלים המקוריים. לדעת קצות החושן המתנה פוקעת מעצמה, הוא חייב רק להחזיר, ואינו צריך לעשות מעשה קנין.
ב. הקנאת מתנה על מנת להחזיר לאחר. הגמ' מספרת על רבן גמליאל שהקנה אתרוג במתנה על מנת להחזיר לרבי יהושע, ורבי יהושע הקנה לרבי אלעזר בן עזריה, והוא הקנה לרבי עקיבא, ורבי עקיבא החזירו לרבן גמליאל. מוכיח מכאן הר"ן [כ. באלפס ד"ה ושמעין],

שניתן להקנות מתנה על מנת להחזיר לאחר, ואין חובה שהקונה הראשון יחזיר את מתנתו לבעלים המקוריים. מהרא"ש [ס"ל] משמע שהוא חולק על הר"ן, ולדעתו המקבל מתנה על מנת להחזיר חייב להחזירו לבעלים, ואין לו רשות להקנות לאחר. בסוגיה מדובר שרבן גמליאל נתן רשות מפורשת להקנות את האתרוג לשאר החכמים שהיו בספינה.

ניתן לבאר, שהרא"ש והר"ן חולקים במהות מתנה על מנת להחזיר. הר"ן סובר שמתנה על מנת להחזיר היא מתנה גמורה, ומותר לקונה לעשות במתנה כרצונו, בתנאי שיקיים את התנאי והמתנה תחזור לבעליה. לדעת הרא"ש מתנה על מנת להחזיר מוגבלת לשימוש של הקונה, ואסור לו להקנות המתנה לאדם אחר.

ג. קניין שותפים. הר"ף מוכיח מהגמ' בב"ב [קלז:] לגבי אחים שקנו אתרוג בתפוסת הבית [=ירוש], שאין יוצאים ידי חובה בארבעת המינים הקניינים בשותפות.

ד. קניין הקהל. הרא"ש [ס"ל] מביא את דברי הרשב"ם, שקהל שקנו אתרוג בשותפות יוצאים ידי חובה. כיוון שקנו אותו על מנת לצאת ידי חובה, דעתם לנהוג כהלכה, ומסתמא דעתו של כל אחד ואחד להקנות חלקו למי שנוטל ומברך. הרשב"א [שו"ת ח"א ס"ז סב, תו] סובר שהם אינם זקוקים להקנאה, אלא מכיוון שקנו אותו למצוותו, ואין בו דין חלוקה, יש ברירה "ובאותה שעה שהוא נוטלו הרי הוא כשלו ואפילו בעל כרחו של חברו".

הרא"ש מצטט גם את רב שרירא גאון, החולק וסובר שצריך ללמד כל אחד מבני הקהל להקנות חלקו ליצא ידי חובתו, והוא מקנה לבא אחריו.

ה. מתנת קטן. הגמ' [מו:] אומרת לא להקנות לולב לתינוק ביום טוב ראשון, כיוון שקטן קונה ואינו מקנה, והמקבל ממנו מקיים המצוה בלולב שאול. אומר הר"ן [נכב:] באלפס ד"ה גרסין שהגמ' עוסקת רק בקטן שלא הגיע לעונת הפעוטות, אבל קטן בן שש וכן שבע, שהגיע לעונת הפעוטות, יכול מדרבנן לתת מתנה, ויכול להקנות את הלולב. הרמב"ם [הל' לולב פ"ח ה"ן] חולק על הר"ן ופוסק: "ואין נותנין אותו לקטן שהקטן קונה ואינו מקנה לאחרים מן התורה ונמצא שאם החזירו לו אינו חוזר". קטן שהגיע לעונת התינוקות קונה מדרבנן בלבד, וקנין מדרבנן אינו מועיל לצאת ידי חובת מצוה מהתורה.

מסביר הלחם משנה [שם] שלדעת הרמב"ם הקטן קונה כשדעת אחרת מקנה אותו מהתורה, והוא מקנה רק מדרבנן, ולכן לא ניתן לצאת ידי חובה בקניינו, אבל הר"ן סובר שהקטן קונה מדרבנן ומקנה מדרבנן, ולכן ניתן לצאת ידי חובה בקניינו. ניתן לומר שהר"ן מודה לרמב"ם שקטן קונה מדאורייתא ומקנה מדרבנן, אבל לדעתו קניין דרבנן מספיק כדי לצאת ידי חובה.

הגמ' מספרת על מנהגם של אנשי ירושלים: "כך היה מנהגן של אנשי ירושלים אדם יוצא מביתו ולולבו בידו הולך לבית הכנסת ולולבו בידו קורא קריאת שמע ומתפלל ולולבו בידו קורא בתורה ונושא את כפיו מניחו על גבי קרקע הולך לבקר חולים ולנחם אבלים ולולבו בידו נכנס לבית המדרש משגר לולבו ביד בנו וביד עבדו וביד שלוחו". את המנהג ניתן להבין באחת משתי דרכים:

א. חיבוב מצוה בעלמא – אדם מקיים מצות לולב בנטילה, מדאגביה נפק ביה, ובהחזקת הלולב בידו אחר סיום הנענועים אין מצוה. אנשי ירושלים חיבבו את המצוה, ולכן המשיכו להחזיק את הלולב אף בזמן שלא קיימו מצוה בהחזקה זו.

ב. קיום מצוה – אדם יוצא ידי חובתו בהגבהת הלולב, אבל הוא מקיים מצות לולב בכל הזמן שהלולב בידו. אנשי ירושלים לא הניחו את הלולב מידם כדי להאריך את קיום מצוה נטילת לולב.

על הדרך השניה קשה, והרי מפורש בברייתא שהם הניחו את לולביהם לקריאת התורה ונשיאת כפים, ואחר כך חזרו ונטלו אותו שוב, והרי לאחר הנחת הלולב אין מקיימים מצוה בנטילה נוספת? ניתן לענות על שאלה זו שלוש תשובות:

א. הרמב"ם משמיט את הנחת הלולב בשעת קריאת התורה ונשיאת כפים נשים לב: כשהוא נכנס לבית המדרש הוא משלח הלולב לביתו כדי שיוכל להתרכז בלימוד, לא כתוב שהוא חוזר ונטלו ביציאתו מבית המדרש.

ב. לשיטת הרמב"ם שבמקדש ובכל ירושלים יש מצות שמחה באמצעות הלולב כל שבעה, ניתן לומר שהמנהג נוהג בירושלים בלבד, כיוון שבמצות שמחה בלולב אין דין "מדאגביה נפק ביה".

ג. להבנה שלמדנו לעיל, שרבן יוחנן בן זכאי תיקן מצות שמחה באמצעות לולב כל שבעה זכר למקדש, מנהג אנשי ירושלים נוהג בכל מקום, שבכל המדינה אין דין "מדאגביה נפק ביה".

סיכום

נחלקו ראשונים בגדרי הקניין של ארבעת המינים:

א. מתנה על מנת להחזיר. לדעת הרא"ש היא קנין גמור עם תנאי. לדעת הקצות היא קנין לזמן.

ב. הקנאת מתנה על מנת להחזיר לאחר. לדעת הר"ן מותרת, ולדעת הרא"ש אסורה.

ג. יוצאים ידי חובה רק כשארבעת המינים קנויות לו בלבד ללא שותפים.

ד. קהל הקונים ארבעת המינים יחד יוצאים ידי חובה בתנאים הבאים:

רב שרירא גאון: רק אם כל הקהל הקנו אותם לראשון היוצא ידי חובתו, והוא מקנה לבא אחריו.

רשב"ם: יוצאים ידי חובתו באומדנא שכולם מסכימים להקנות אותם כדין. אם אחד מתנגד להקנאה, הם אינם יוצאים ידי חובתם.

רשב"א: יוצאים ידי חובה מדין ברירה, אפילו בעל כרחן של חלק מהקהל.

ה. מתנת קטן: לדעת הרמב"ם אין יוצאים בה ידי חובה, ולדעת הר"ן מגיל 6-7 יוצאים ידי חובה.

הלכה

השו"ע [סי' תרנח סע' ג] פוסק כרא"ש שאין יוצאים ידי חובה במתנה לזמן, אלא רק בקנין לעולם עם תנאי שיחזור ויקנה לנותן המתנה. הוא פוסק שאם לא ניתן להחזיר את המתנה, אפילו בגלל אונס, המתנה לא חלה, ואינו יוצא ידי חובה.

השו"ע [סע' ו] פוסק כרמב"ם שלא ניתן לצאת ידי חובה בלולב הקנוי מקטן, והוא מביא כיש אומרים את שיטת הר"ן שלאחר עונת הפעוטות יוצאים ידי חובה. הביאור הלכה [ד"ה לא] פוסק כשיטת הרמב"ם, אבל הוא מקל שלא צריך שנדע שהביא שני סימנים, וניתן לצאת ידי חובה בלולב הקנוי מבין יג שנה ויום אחד [הקולא בנויה גם על ספק ספקא, ספק הביא שתי שערות, ספק הלכה כר"ן].

השו"ע [סע' ט] פוסק כרשב"ם שהקהל יוצאים ידי חובה באתרוג אחד, שמסתמא כאילו פירשו שכל הקהל נותנים חלקם לכל מי שנוטלו לצאת.

השערי תשובה [אות ה] מצטט את המחנה אפרים, שיש פוסקים הסוברים שקנין דרבנן אינו מועיל מהתורה, והקונה לולב במשיכה ומשלם לאחר המועד אינו יוצא ידי חובתו, אלא אם הכניסו לרשותו וקנאו מדין חצר [מהתורה משיכה אינה קונה אלא רק מעות קונות, וחכמים תיקנו שמעות אינן קונות ורק משיכה קונה]. המשנה ברורה [סק"י] פוסק: "ולכתחילה נכון ליהדר בזה ולפרעו קודם המועד".